

TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI DEZINFORMATSIYADAN HIMOYALANISH YO'LLARI

Eshankulova Moxigul Ummatkulovna
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining zamonaviy axborot makonida yuzaga kelayotgan dezinformatsiyaga qarshi samarali vosita sifatida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Maqolada o'quvchilar, talabalar va keng jamoatchilikda tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali noto'g'ri, yolg'on yoki manipulyativ axborotni aniqlash va undan himoyalaniish usullari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, dezinformatsiya, axborot xavfsizligi, media savodxonlik, pedagogik yondashuvlar, axborot makoni, ta'lim jarayoni, manipulyatsiya.

Annotation: This article analyzes the role of critical thinking skills as an effective tool against disinformation in the modern information environment. The article discusses methods for developing critical thinking among students, learners, and the wider public to identify and protect against false, misleading, or manipulative information.

Keywords: Critical thinking, disinformation, information security, media literacy, pedagogical approaches, information environment, educational process, manipulation.

Аннотация: В данной статье анализируется роль навыков критического мышления как эффективного средства противодействия дезинформации в современном информационном пространстве. Рассматриваются методы формирования критического мышления у учащихся, студентов и широкой общественности для выявления и защиты от ложной, недостоверной или манипулятивной информации.

Ключевые слова: Критическое мышление, дезинформация, информационная безопасность, медиаграмотность, педагогические подходы, информационное пространство, образовательный процесс, манипуляция.

Kirish: Zamonaviy raqamli jamiyatda axborot oqimi benihoya tez va keng tarqalmoqda. Bunda ishonchli ma'lumotlar bilan bir qatorda, turli yolg'on va manipulyativ axborot – ya'ni dezinformatsiya ham keng yoyilmoqda. Ayniqsa, yoshlar va o'quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar hamda ommaviy axborot vositalarining asosiy auditoriyasiga aylangani sababli, ular dezinformatsiyaning bevosita nishoniga aylanishmoqda. Bunday xavfli axborotlardan himoyalaniishda tanqidiy fikrlash muhim rol o'ynaydi. Chunki tanqidiy fikrlovchi shaxs har qanday axborotni tahlil qiladi,

manba ishonchliligini baholaydi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – yosh avlodda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashdir.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy dunyoda ta'lim jarayonining eng muhim talablaridan biridir. Bugungi kunda, jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotning tez o'zgaruvchan sharoitlarida, chegaradan tashqarida fikrlay olish, tezkor va samarali harakat qilish, murakkab muammolarni tahlil qilish, ularni oldindan anglash hamda oqilona va asosli qarorlar qabul qilish kabi ko'nikmalar juda katta ahamiyat kasb etmoqda. Aynan shu sababli, tanqidiy fikrlash mahorati, mehnat bozorida raqobatbardosh, yetuk boshqaruv kadrlarini tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash – bu yosh mutaxassisga adaptatsiya jarayonida unga taklif etilgan fikrlar, qarashlar yoki xulq-atvor modellarini chuqur tahlil qilib, ular haqida asosli va qat'iy xulosa chiqarishga imkon beradigan maxsus faoliyat turi hisoblanadi. Bu jarayonda shaxs faqat passiv qabul qiluvchi emas, balki o'z fikrini shakllantirish, savollar berish va mavjud axborotni sinchkovlik bilan baholash qobiliyatiga ega bo'ladi. Pedagogik nuqtai nazardan, “tanqidiy fikrlash” nafaqat ta'limning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yondashuv, balki matn va axborotga tanqidiy munosabat asosida qarashni targ'ib qiluvchi metodologik texnika sifatida o'rganilmoqda [1]. U o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. “Tanqidiy fikrlash” – bu bilish jarayonini yangi shakllantirishga qaratilgan pedagogik texnologiya bo'lib, uning yordamida yosh mutaxassislar o'z bilimlarini mustahkamlash, o'ziga savollar berish va javoblar izlash jarayonida faol ishtirok etishga undaladi. Ushbu yondashuv, nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ularni tanqidiy baholash va amaliyotga tadbiiq etish imkonini beradi.

“Tanqidiy fikrlash” — bu shaxsga unga taklif qilingan nuqtai nazar yoki xulq-atvor modelini chuqur tahlil qilib, asosli va qat'iy qaror chiqarishga imkon beradigan maxsus faoliyat turi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi mutaxassislarni adaptatsiya jarayonidan keyin mehnat faoliyatida talab qilinadigan tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bilan ta'minlashdan iborat bo'lib, bunga asosli qarorlar qabul qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish, shuningdek hodisalarning turli tomonlarini baholash qobiliyatlari kiradi.

“Tanqidiy fikrlash” texnologiyasi mutaxassisning intellektual va hissiy faoliyatini faollashtiradi, shuningdek, shaxsiyatni mehnat jarayoniga faol jalb qilish imkonini yaratadi [2]. Zamonaviy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash fenomeniga oid ko'plab ta'riflar mavjud bo'lib, ular asosan ikkita asosiy yondashuv – falsafiy va kognitiv-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Falsafiy yondashuv an'anaviy ravishda qadimiy faylasuflar – Sokrat, Platon, Aristotel asarlaridan boshlab, zamonaviy davrda esa Metyu Lipman va Richard Pol kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bu yondashuv markazida ma'lum xususiyatlarga ega bo'lgan ideal tanqidiy fikrlovchi gipotetik modeli turadi. Ammo bu yondashuv tanqidiy fikrlovchining aniq amalga oshira oladigan xatti-harakatlari yoki xulq-atvor modelini taklif qilmaydi. Shunday qilib, falsafiy yondashuv bizga ideal, mukammal tanqidiy fikrlovchi obrazini taqdim etadi. Richard Pol Sternbergning g'oyasini rivojlantirar ekan, tanqidiy fikrlashni "tafakkurni takomillashtirish" kontekstida ko'rib chiqadi va bu orqali uni nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ularni chuqur tahlil qilish, baholash va amaliyotda to'g'ri qo'llash jarayoni sifatida ta'riflaydi [3].

Bugungi axborot makonida dezinformatsiya keng tarqalgan muammo sifatida ko'rilmogda va unga qarshi samarali kurashish uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv-psixologik yondashuv doirasida tanqidiy fikrlash insonning fikrlash jarayoni va haqiqiy sharoitlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini o'rganadi. Ushbu yondashuv tanqidiy fikrlashni xulq-atvor va harakatlar to'plami sifatida belgilab, tanqidiy fikrlovchi shaxs bajarishi yoki o'rganishi kerak bo'lgan ko'nikmalar va protseduralarni aniqlaydi. Ikki asosiy yondashuv — falsafiy va kognitiv-psixologik — tanqidiy fikrlash kontseptsiyasining shakllanishiga poydevor yaratgan. Masalan, Norris tanqidiy fikrlashni oqilona nuqtai nazar bilan nimaga ishonish yoki ishonmaslikni hal qilish deb ta'riflaydi. Richard Pol esa tanqidiy fikrlashni olimning o'z fikrlash jarayonini boshqarish qobiliyati sifatida ko'radi [4]. Xarris va Xodjes tanqidiy fikrlashni matn sifatini tahlil qilish va uning ta'sirini baholash jarayoni bilan bog'laydi.

Zamonaviy olimlardan biri — Garvard universiteti professori Maykl Skriven tanqidiy fikrlashni "kuzatuvlar, aloqalar va ma'lumotlarni mohirona talqin qilish, baholash hamda aniq dalillar asosida keyingi fikrlar va harakatlarni shakllantirish qobiliyati" deb ta'riflaydi [5]. Bu ko'nikmalar yordamida shaxs dezinformatsiyani aniqlash, unga tayanmaslik va unga qarshi samarali choralar ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish dezinformatsiyaga qarshi himoyaning eng samarali yo'llaridan biri hisoblanadi [6]. Bu ko'nikmalar axborotni tahlil qilish, haqiqiy va yolg'on ma'lumotlarni ajratib olish, shuningdek, ongli ravishda to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali dezinformatsiyadan himoyalaniish yo'llari:

1. Izlanish madaniyatini tarbiyalash: Ta'lim muassasalari o'quvchilarda izlanish, qiziquvchanlik va intellektual faollikni rag'batlantiruvchi madaniyatni shakllantirishi zarur. Talabalarni savollar berishga, mavjud taxminlarga tanqidiy yondashishga va turli fikrlarni o'rganishga undash orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish

uchun qulay va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratiladi. Bu o'quvchilarni ma'lumotlarning haqqoniyligini mustaqil tekshirishga va dezinformatsiyaga qarshi tura olishga tayyorlaydi.

2. Tanqidiy fikrlashni o'quv dasturiga integratsiyalash: Tanqidiy fikrlash barcha fanlar va ta'lim bosqichlarida birlashtirilishi lozim. O'qituvchilar va ta'lim muassasasi rahbarlari birlamchi manbalarni tahlil qilish, argumentlarni baholash va real hayotdagi muammolarni hal etish bo'yicha topshiriqlarni o'quv dasturiga kiritishlari kerak. Bu orqali o'quvchilar har bir fan doirasida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini muntazam rivojlantiradi va dezinformatsiyani aniqlashda muhim ko'nikmalarni egallaydi.

3. Faol ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash: Muammoli ta'lim, hamkorlikdagi loyihalar va tajriba faoliyati kabi faol o'qitish usullari o'quvchilarni tanqidiy fikrlashni talab qiluvchi amaliy vazifalarga jalb qiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarga olgan bilimlarini real hayotga tatbiq etish, ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish va murakkab masalalarga ijodiy yechimlar ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Natijada, ular dezinformatsiyaga qarshi tura oladigan mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanadi.

4. Pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash: O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida rahbarlar va o'qituvchilar juda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ta'lim muassasalari pedagoglarning o'z tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirishlari uchun malaka oshirish kurslari va treninglarini tashkil etishi zarur. Bu esa o'qituvchilarga zamonaviy va samarali pedagogik strategiyalarni o'zlashtirish hamda ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni samarali integratsiyalash imkonini beradi. Natijada, pedagoglar o'z o'quvchilarini dezinformatsiyadan himoya qilish uchun yanada tayyor va bilimdon bo'lib yetishadi.

5. Shakllantiruvchi baholash amaliyotlarini joriy etish: Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda fikr-mulohaza, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash kabi shakllantiruvchi (formativ) baholash usullari juda samaralidir. Bu amaliyotlar o'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, zaif tomonlarini aniqlash va ularni doimiy ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, o'quvchilar vaqt o'tishi bilan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini muntazam ravishda oshirib boradilar, bu esa ularni ma'lumotlarning haqqoniyligini mustaqil baholash va dezinformatsiyaga qarshi samarali kurashish uchun yetarli darajada bilim va tajriba bilan ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шаюсупова А. А., Хайдарова Р. А. Формирование педагогической компетентности преподавателя языкового вуза в системе непрерывного образования //Бюллетень науки и практики. – 2019. – Т. 5. – №. 6.

2. Petress, K. (2004). Critical thinking: An extended definition. *Education*, 124(3), 461-466.
3. Lewis, A., & Smith, D. (1993). Defining higher order thinking. *Theory into Practice*, 32(3), 131–137.
4. Sternberg, R. J. (1986). Critical thinking: Its nature, measurement, and improvement. National Institute of Education. Retrieved from <http://eric.ed.gov/PDFS/ED272882.pdf>.
5. Paulson, E. (2011). Group communication and critical thinking competence development using a realitybased project. *Business Communication Quarterly*, 74(4), 399-411. doi:10.1177/1080569911424484
6. Sternberg, R. J. (1986). Critical thinking: Its nature, measurement, and improvement. National Institute of Education. Retrieved from <http://eric.ed.gov/PDFS/ED272882.pdf>.